SOLIQ MA'MURCHILIGI VA UNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Abdulxayeva Shahlo Azamat qizi
O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya
Akademiyasi magistranti

Annotatsiya.

Mazkur maqolada soliq ma'murchiligining nazariy va amaliy asoslari, uning davlat budjeti daromadlarini barqaror shakllantirishdagi o'rni hamda iqtisodiyotni tartibga solishdagi ahamiyati tadqiq etilgan. Soliq ma'murchiligi soliq to'lovchilarni ro'yxatga olish, soliq majburiyatlarini hisoblash, deklaratsiyalarni qabul qilish, soliq to'lovlarini nazorat qilish, qarzdorliklarni undirish, soliq xavflarini baholash va soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq kompleks boshqaruv jarayoni sifatida yoritilgan.

Maqolada O'zbekistonda amalga oshirilayotgan soliq islohotlari sharoitida soliq organlari faoliyatini raqamlashtirish, elektron hisobvaraq-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikalari, elektron soliq hisobotlari, shaxsiy kabinetlar hamda masofaviy xizmatlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, soliq ma'murchiligida inson omilini kamaytirish, korrupsion xavflarning oldini olish, soliq to'lovchilar uchun ma'muriy xarajatlarni qisqartirish va soliq majburiyatlarini bajarishni soddalashtirishning ustuvor yo'nalishlari asoslab berilgan.

Tadqiqotda riskga asoslangan soliq nazorati tizimining samaradorligi, soliq to'lovchilarni xavf darajasiga qarab guruhlash, yuqori xavfli xo'jalik yurituvchi subyektlarni aniqlash hamda tekshiruvlarni maqsadli tashkil etish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, soliq intizomini oshirishda faqat nazorat va javobgarlik choralaridan foydalanish yetarli emasligi, balki soliq to'lovchilarning huquqiy madaniyati, davlat organlariga ishonchi, xizmatlar sifati va soliq tartib-taomillarining qulayligi ham muhim omil ekanligi yoritilgan.

Maqola yakunida soliq ma'murchiligi samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Jumladan, davlat organlarining axborot bazalarini o'zaro integratsiya qilish, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlilidan foydalanish, oldindan to'ldirilgan deklaratsiyalarni joriy etish, soliq xavflarini avtomatik baholash tizimini takomillashtirish, soliq to'lovchilarga ko'rsatiladigan elektron xizmatlar sifatini oshirish hamda soliq organlari xodimlarining raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligi asoslangan.

Kalit so'zlar: soliq ma'murchiligi, soliq nazorati, soliq siyosati, soliq xavfi, soliq intizomi, raqamlashtirish, elektron soliq xizmatlari, soliq qarzdorligi, yashirin iqtisodiyot, fiskal siyosat.

Abstract.

This article examines the theoretical and practical foundations of tax administration, its role in the sustainable formation of state budget revenues and its importance in regulating the economy. Tax administration is described as a complex management process related to the registration of taxpayers, calculation of tax obligations, acceptance of declarations, control of tax payments, collection of debts, assessment of tax risks and provision of services to taxpayers.

The article analyzes the importance of digitization of tax authorities' activities, electronic invoices, online cash registers, electronic tax reports, personal accounts and remote services in the context of tax reforms being implemented in Uzbekistan. In particular, the priority areas of reducing the human factor in tax administration, preventing corruption risks, reducing administrative costs for taxpayers and simplifying the fulfillment of tax obligations are substantiated.

The study focuses on the effectiveness of the risk-based tax control system, grouping taxpayers by risk level, identifying high-risk business entities, and targeted organization of inspections. It also highlights that the use of control and accountability measures alone is not enough to increase tax discipline, but that the legal culture of taxpayers, trust in government agencies, quality of services, and convenience of tax procedures are also important factors.

At the end of the article, practical proposals are developed to improve the efficiency of tax administration. In particular, the need to integrate the information bases of government agencies, use

artificial intelligence and big data analysis, introduce pre-filled declarations, improve the automatic tax risk assessment system, improve the quality of electronic services provided to taxpayers, and develop the digital skills of tax authorities.

Keywords: tax administration, tax control, tax policy, tax risk, tax discipline, digitalization, electronic tax services, tax debt, hidden economy, fiscal policy.

KIRISH

Mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi, davlat budjeti daromadlarining izchil shakllanishi va ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarning moliyaviy ta’minoti ko‘p jihatdan soliq tizimining samarali faoliyat yuritishiga bog‘liqdir. Soliqlar davlat tomonidan amalga oshiriladigan iqtisodiy, ijtimoiy, hududiy va investitsion siyosatning muhim moliyaviy manbasi hisoblanadi. Shu bois soliq tushumlarini to‘liq va o‘z vaqtida undirish, soliq to‘lovchilarning majburiyatlarini bajarishini ta’minlash hamda soliq qonunchiligi talablariga rioya etilishini nazorat qilish masalalari alohida ahamiyat kasb etadi.

Soliq ma’murchiligi soliq tizimining amaliy faoliyatini belgilovchi asosiy mexanizm bo‘lib, u soliq to‘lovchilarni hisobga olish, soliq bazasini aniqlash, soliq hisobotlarini qabul qilish, to‘lovlarni nazorat qilish, qarzdorliklarni undirish, soliq tekshiruvlarini tashkil etish va soliq to‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish jarayonlarini qamrab oladi. Mazkur tizimning samaradorligi nafaqat budjet daromadlari hajmiga, balki tadbirkorlik muhitiga, investitsion jozibadorlikka, soliq to‘lovchilarning davlat organlariga ishonchiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Hozirgi sharoitda iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi, elektron tijorat hajmining ortishi, raqamli to‘lov tizimlarining kengayishi va yashirin iqtisodiyot xavfining saqlanib qolishi soliq ma’murchiligini yangi bosqichga olib chiqishni talab etmoqda. An’anaviy nazorat usullari o‘rniga raqamli texnologiyalar, elektron ma’lumot almashinuvi, risklarni avtomatik baholash, masofaviy monitoring va tahliliy boshqaruv usullaridan foydalanish zarurati kuchaymoqda.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda soliq tizimini soddalashtirish, soliq to‘lovchilar uchun qulay shart-sharoit yaratish, elektron xizmatlarni kengaytirish va soliq nazoratini riskga asoslangan yondashuv orqali tashkil etishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Elektron hisobvaraq-faktura, onlayn nazorat-kassa texnikasi, elektron deklaratsiya, shaxsiy kabinet va mobil ilovalarning joriy etilishi soliq ma’murchiligida shaffoflikni oshirishga, inson omilini kamaytirishga va soliq to‘lovchilar bilan o‘zaro munosabatlarni yengillashtirishga xizmat qilmoqda.

Biroq soliq ma’murchiligini takomillashtirish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, soliq to‘lovchilarning raqamli xizmatlardan foydalanish darajasi turlicha ekanligi, axborot bazalarining o‘zaro integratsiyasi to‘liq yo‘lga qo‘yilmaganligi, ayrim xo‘jalik yurituvchi subyektlarda norasmiy aylanmalarning saqlanib qolayotgani, soliq qarzdorligi va soliq xavflarini baholash tizimini yanada takomillashtirish zarurati mavjuddir.

Shu nuqtayi nazardan, soliq ma’murchiligini rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish masalasi ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi soliq ma’murchiligining mazmun-mohiyatini yoritish, uning samaradorligiga ta’sir etuvchi omillarni tahlil qilish hamda O‘zbekiston sharoitida soliq ma’murchiligini takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi: Soliq ma’murchiligi va uning samaradorligini oshirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda soliq siyosati, davlat moliyasi, fiskal boshqaruv hamda institutsional iqtisodiyotning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida keng tadqiq etilgan. Mazkur sohadagi ilmiy qarashlar asosan soliq to‘lovchilarning xulq-atvori, soliq intizomiga ta’sir etuvchi omillar, nazorat mexanizmlarining samaradorligi, raqamli texnologiyalardan foydalanish hamda soliq organlari va soliq to‘lovchilar o‘rtasidagi munosabatlarni takomillashtirish masalalariga qaratilgan.

Soliqdan bo‘yin tovlash va soliq majburiyatlarini bajarishning nazariy asoslari Allingham va Sandmo tomonidan ishlab chiqilgan modelda keng yoritilgan. Ushbu modelga ko‘ra, soliq to‘lovchi soliq to‘lash yoki undan bo‘yin tovlash to‘g‘risidagi qarorni iqtisodiy manfaat, tekshiruv ehtimoli, qo‘llaniladigan jarima miqdori va aniqlanish xavfi asosida qabul qiladi. Mualliflar soliq nazoratining kuchayishi hamda jarima choralarining mavjudligi soliq intizomiga ta’sir etishini asoslab berganlar

(Allingham and Sandmo, 1972). Mazkur yondashuv soliq ma'murchiligida nazorat va majburlov mexanizmlarining zarurligini ko'rsatadi.

Biroq keyingi tadqiqotlarda soliq intizomini ta'minlashda faqat tekshiruv va jarima choralarining o'zi yetarli emasligi ta'kidlangan. Alm (2019) soliq to'lovchilarning qonunchilikka ixtiyoriy ravishda rioya etishiga davlat organlariga bo'lgan ishonch, soliq tizimining adolatliligi, davlat xizmatlari sifati, soliq to'lovchi madaniyati va fuqarolik mas'uliyati ham sezilarli ta'sir ko'rsatishini qayd etadi. Ushbu qarashga ko'ra, soliq ma'murchiligi jazolovchi tizim emas, balki soliq to'lovchilar uchun qulay, tushunarli va ishonchli xizmat ko'rsatish mexanizmi sifatida shakllanishi lozim.

Keen va Slemrod (2017) soliq ma'murchiligini soliq siyosatidan ajratib bo'lmaydigan institut sifatida baholaydilar. Ularning fikricha, hatto eng maqbul soliq stavkalari va imtiyozlar tizimi ham samarali ma'muriy boshqaruvsiz kutilgan natijani bermaydi. Soliq ma'murchiligining sifati soliq bazasini aniqlash, soliq majburiyatlarini hisoblash, hisobotlarni qabul qilish, qarzdorlikni undirish va tekshiruvlarni tashkil etish jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli soliq siyosatini ishlab chiqishda ma'muriy xarajatlar, soliq to'lovchilarning vaqt sarfi va nazorat organlarining institutsional salohiyati ham hisobga olinishi zarur.

Soliq ma'murchiligini modernizatsiya qilishda raqamli texnologiyalarning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. OECDning "Tax Administration 3.0" konsepsiyasida soliq to'lovchi hisobot topshirish, soliq hisoblash va to'lovlarni amalga oshirish jarayonlarini o'z faoliyatiga tabiiy ravishda integratsiyalashgan, kam xarajatli va soddalashtirilgan tizimga aylantirish g'oyasi ilgari suriladi (OECD, 2020). Ushbu yondashuvda elektron hisobvaraq-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikalari, avtomatik ma'lumot almashinuvi, oldindan to'ldirilgan deklaratsiyalar va raqamli xizmatlar soliq ma'murchiligining muhim vositalari sifatida qaraladi.

OECDning keyingi tadqiqotlarida soliq ma'murchiligida ma'lumotlar bazalarini integratsiya qilish, katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish va riskga asoslangan nazorat mexanizmlarini joriy etish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Xususan, riskga asoslangan yondashuv soliq organlariga barcha soliq to'lovchilarni bir xil darajada tekshirish o'rniga, qonunbuzarlik xavfi yuqori bo'lgan subyektlarni aniqlash va ularga nisbatan maqsadli nazorat choralarini qo'llash imkonini beradi (OECD, 2024; OECD, 2025). Bunday tizim soliq organlari resurslaridan oqilona foydalanish, tadbirkorlik subyektlariga ortiqcha ma'muriy yuklama tushishini kamaytirish va tekshiruvlar natijadorligini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar ham soliq ma'murchiligi metodologiyasini takomillashtirish masalasiga alohida e'tibor qaratganlar. Jumladan, Mukimov (2023) soliq ma'murchiligi tizimining samaradorligi soliq qonunchiligining tushunarliligi, soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish sifati, elektron xizmatlardan foydalanish, xavflarni baholash va ixtiyoriy soliq to'lashni rag'batlantirish bilan bog'liqligini asoslaydi. Muallif soliq ma'murchiligini takomillashtirishda soliq to'lovchilarning huquqiy savodxonligini oshirish, hisobot shakllarini soddalashtirish, raqamli platformalarni kengaytirish hamda soliq nazoratini risk mezonlari asosida tashkil etish muhimligini ta'kidlaydi.

O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi soliq ma'murchiligining huquqiy asoslarini belgilab beradi. Unda soliq to'lovchilarning huquq va majburiyatlari, soliq organlarining vakolatlari, soliq nazorati shakllari, soliq tekshiruvlarini o'tkazish tartibi, soliq qarzdorligini undirish va nizolarni ko'rib chiqish mexanizmlari nazarda tutilgan (O'zbekiston Respublikasi, 2019). Ushbu me'yoriy-huquqiy asos soliq ma'murchiligini qonuniylik, shaffoflik va adolatlilik tamoyillari asosida yuritishga xizmat qiladi.

Jahon banki materiallarida O'zbekistonda soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, elektron soliq xizmatlarini kengaytirish va soliq organlarining biznes jarayonlarini avtomatlashtirish bo'yicha islohotlar qayd etilgan. Xususan, soliq sohasidagi davlat xizmatlarining katta qismi elektron shaklga o'tkazilgani, avtomatlashtirilgan biznes jarayonlari qamrovi kengaytirilayotgani hamda soliq organlarining axborot-kommunikatsiya tizimlarini takomillashtirish ishlari olib borilayotgani ko'rsatilgan (World Bank, 2025). Bu holat O'zbekistonda soliq ma'murchiligini zamonaviy boshqaruv tizimiga o'tkazish uchun muhim institutsional asos yaratilayotganini bildiradi.

Xalqaro valyuta jamg'armasi tadqiqotlarida O'zbekistonda daromadlar ma'murchiligini kuchaytirish, soliq bazasini kengaytirish, samarasiz soliq imtiyozlarini qisqartirish va soliq ma'murchiligi islohotlarini izchil davom ettirish zarurligi qayd etilgan (IMF, 2025; IMF, 2026). Ushbu tavsiyalar soliq

ma’murchiligini faqat budjet tushumlarini oshirish vositasi sifatida emas, balki fiskal barqarorlik, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va adolatli raqobat muhitini shakllantirish omili sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur maqolada soliq ma’murchiligi va uning samaradorligini oshirish masalalarini o‘rganishda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik tahlil, umumlashtirish, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi soliq ma’murchiligining huquqiy, tashkiliy, iqtisodiy va raqamli jihatlarini o‘zaro bog‘liq holda baholashga asoslandi.

Tadqiqotning obyekti sifatida O‘zbekistondagi soliq ma’murchiligi tizimi, soliq organlari faoliyati, soliq to‘lovchilar bilan o‘zaro munosabatlar hamda soliq nazoratini tashkil etish jarayonlari olindi. Tadqiqot predmeti esa soliq ma’murchiligi samaradorligiga ta’sir qiluvchi omillar, jumladan, soliq nazorati, raqamli texnologiyalar, elektron xizmatlar, risklarni boshqarish tizimi, soliq intizomi va soliq qarzdorligi bilan bog‘liq iqtisodiy munosabatlardan iborat.

Tadqiqot davomida normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish usulidan foydalanildi. Bunda O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, soliq nazorati va soliq tekshiruvlariga oid me’yoriy hujjatlar, soliq organlari faoliyatini tartibga soluvchi qarorlar hamda soliq ma’murchiligini raqamlashtirishga qaratilgan dasturlar o‘rganildi. Ushbu usul soliq ma’murchiligining amaldagi huquqiy bazasini baholash imkonini berdi.

Qiyosiy tahlil usuli asosida O‘zbekiston soliq ma’murchiligi tizimi OECD mamlakatlari, xalqaro moliya institutlari tavsiyalari hamda rivojlangan davlatlarning ilg‘or tajribasi bilan solishtirildi. Bunda elektron deklaratsiya, elektron hisobvaraq-faktura, onlayn nazorat-kassa texnikasi, oldindan to‘ldirilgan soliq hisobotlari, riskga asoslangan tekshiruvlar va ma’lumotlar bazalarining integratsiyasi kabi yo‘nalishlar o‘rganildi.

Statistik tahlil usuli soliq tushumlari, soliq qarzdorligi, elektron xizmatlardan foydalanish darajasi, soliq tekshiruvlari natijalari hamda soliq to‘lovchilarning ixtiyoriy ravishda soliq majburiyatlarini bajarish holatini baholashda qo‘llanildi. Statistik ma’lumotlarni tahlil qilish orqali soliq ma’murchiligidagi mavjud muammolar, rivojlanish tendensiyalari va foydalanilmagan imkoniyatlar aniqlashtirildi.

Tizimli yondashuv asosida soliq ma’murchiligi yagona boshqaruv tizimi sifatida baholandi. Bunda soliq organlari, banklar, bojxona organlari, kadastr xizmatlari, statistika organlari, tadbirkorlik subyektlari va boshqa davlat tashkilotlari o‘rtasidagi axborot almashinuvi muhim omil sifatida ko‘rib chiqildi. Mazkur yondashuv soliq bazasini kengaytirish, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq xavflarini erta aniqlash imkoniyatlarini baholashga yordam berdi.

Induksiya va deduksiya usullaridan foydalanish orqali alohida soliq ma’murchiligi jarayonlari bo‘yicha kuzatuvlar umumlashtirildi hamda umumiy xulosalar ishlab chiqildi. Shuningdek, mavjud muammolardan kelib chiqib, soliq ma’murchiligi samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy takliflar shakllantirildi.

Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi ma’lumotlari, O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi materiallari, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlari, OECD, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi hisobotlari hamda mavzuga oid ilmiy maqolalar tashkil etdi.

Tadqiqot natijasida soliq ma’murchiligi samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalarni kengaytirish, soliq xavflarini avtomatik baholash tizimini takomillashtirish, ma’lumotlar bazalarini integratsiya qilish, soliq to‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va soliq organlari xodimlarining tahliliy hamda raqamli ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurligi asoslab berildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O‘zbekistonda soliq ma’murchiligini takomillashtirish jarayoni davlat budjeti daromadlarining shakllanishi, soliq bazasining kengayishi hamda soliq to‘lovchilar bilan elektron hamkorlikning rivojlanishida namoyon bo‘lmoqda. Xususan, 2023–2025-yillarning birinchi yarim yilligi bo‘yicha davlat budjeti daromadlari dinamikasi ijobiy o‘sish tendensiyasini ko‘rsatadi. 2023-yilning birinchi yarim yilligida davlat budjeti daromadlari 102,3 trln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilda 121,0 trln so‘mga, 2025-yilda esa 144,2 trln so‘mga yetgan. Demak, ikki yil davomida davlat budjeti daromadlari 41,9 trln so‘mga yoki qariyb 41 foizga oshgan.

2025-yilning birinchi yarim yilligida davlat budjeti daromadlarining 71,1 foizi yoki 102,6 trln so‘mi Soliq qo‘mitasi tomonidan shakllantirilgani soliq ma’murchiligining budjet barqarorligidagi o‘rni yuqori ekanini ko‘rsatadi. Bojxona organlari tomonidan 34,3 trln so‘m yoki jami tushumlarning 23,8 foizi shakllantirilgan. Bu holat ichki soliqlar ma’murchiligi bilan tashqi iqtisodiy faoliyatni nazorat qilish mexanizmlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni bildiradi.

Davlat budjeti daromadlari tarkibida bilvosita soliqlarning ulushi yuqori bo‘lib qolmoqda. 2025-yil birinchi yarim yilligida bevosita soliqlar jami daromadlarning 30,5 foizini, bilvosita soliqlar 35,6 foizini, resurs soliqlari 13,6 foizini hamda boshqa daromadlar 20,3 foizini tashkil etdi. Bilvosita soliqlarning salmoqli ulushi qo‘shilgan qiymat solig‘i ma’murchiligini takomillashtirish, elektron hisobvaraq-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikalari va QQS zanjiri ustidan raqamli monitoringning ahamiyati yuqori ekanini ko‘rsatadi.

2025-yilning birinchi yarim yilligida bevosita soliqlar bo‘yicha tushumlar qariyb 44 trln so‘mni tashkil etib, 2024-yilning mos davriga nisbatan 3,7 trln so‘mga yoki 9,1 foizga oshgan. Foyda solig‘i tushumlari 22,5 trln so‘mga yetib, 2,3 foizga o‘sgan. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i tushumlari esa 19,9 trln so‘mni tashkil etib, oldingi yilning mos davriga nisbatan 17,5 foizga oshgan. Mazkur o‘sish mehnat munosabatlarini legallashtirish, ish haqi fondining oshishi hamda soliq hisoboti va to‘lovlarining elektron shaklda nazorat qilinishi bilan bog‘liqdir.

Jadval ma’lumotlari qo‘shilgan qiymat solig‘i ma’murchiligida sezilarli ijobiy natijalar mavjudligini ko‘rsatadi. 2025-yil birinchi yarim yilligida QQS tushumlari 35,9 trln so‘mga yetib, 2024-yilning mos davriga nisbatan 9,2 trln so‘mga yoki 34,4 foizga oshgan. QQS to‘lovchilari soni 222,8 ming tadan 230,4 ming taga ko‘paygan. Ushbu ko‘rsatkichlar soliq bazasining kengayishi, xo‘jalik operatsiyalarining rasmiylashtirilishi va elektron nazorat tizimlaridan foydalanish natijasida soliq intizomi kuchayayotganini anglatadi.

1-jadval

2021–2025-yillarda O‘zbekistonda Soliq qo‘mitasi ma’murchiligidagi budjet tushumlari dinamikasi

Yillar	Soliq tushumlari, trln so‘m	Oldingi yilga nisbatan o‘sish, trln so‘m	O‘sish sur’ati, %	2021-yilga nisbatan indeks, %
2021	128,0	–	–	100,0
2022	148,4	20,4	16,0	116,0
2023	165,9	17,5	11,8	129,6
2024	199,5	33,6	20,3	155,9
2025	247,8	48,3	24,2	193,6

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari asosida tuzildi.

Jadvaldan ko‘rinadiki, 2021–2025-yillarda soliq tushumlari 128,0 trln so‘mdan 247,8 trln so‘mga yetib, 119,8 trln so‘mga yoki 93,6 foizga oshgan. Eng yuqori yillik o‘sish 2025-yilda qayd etilib, tushumlar 2024-yilga nisbatan 24,2 foizga ko‘paygan. Bu soliq bazasining kengayishi, iqtisodiy faollikning ortishi va soliq ma’murchiligida raqamli nazorat vositalarining kuchayishi bilan izohlanadi.

Biroq soliq tushumlarining o‘sishini faqat soliq ma’murchiligi bilan izohlash to‘liq xulosa bo‘lmaydi. Tushumlar o‘sishiga iqtisodiy faollik, ish haqi fondining ortishi, ayrim soliq imtiyozlarining qayta ko‘rib chiqilishi, eksport faoliyati va jahon bozoridagi narxlar kabi tashqi omillar ham ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli soliq ma’murchiligi samaradorligini baholashda faqat tushumlar hajmi emas, balki soliq yig‘ish xarajatlari, elektron xizmatlar qamrovi, tekshiruvlar natijadorligi va soliq to‘lovchilarning ixtiyoriy rioya etish darajasi ham muhim hisoblanadi.

Jahon bankining O‘zbekistonda soliq ma’murchiligini isloh qilish loyihasi natijalariga ko‘ra, soliq yig‘ish xarajatlari koeffitsiyenti 2021-yildagi 1,53 foizdan 2025-yil oktabr holatiga 0,83 foizgacha pasaygan. Bu soliq tushumlarini yig‘ish jarayonida ma’muriy xarajatlar kamayganini ko‘rsatadi. Elektron soliq xizmatlari qamrovi 2021-yildagi 60 foizdan 2025-yilda 94 foizga yetgan, soliq organlaridagi avtomatlashtirilgan biznes jarayonlari ulushi esa 50 foizdan 85,4 foizga oshgan.

Tahlil natijalariga ko‘ra, soliq ma’murchiligining raqamlashtirilishi soliq organlari faoliyatida tezkorlik, shaffoflik va maqsadlilikni oshirgan. Elektron xizmatlar qamrovining 94 foizga yetgani soliq

to‘lovchilarning ko‘plab majburiyatlarni masofadan turib bajarish imkoniyatiga ega bo‘lganini bildiradi. Avtomatlashtirilgan biznes jarayonlari ulushining 85,4 foizga yetishi esa inson omilini qisqartirish, ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash va soliq xavflarini o‘z vaqtida aniqlash imkonini beradi.

Riskga asoslangan nazorat tizimining rivojlanishi ham muhim natijalardan biridir. Yirik soliq to‘lovchilar bo‘yicha qo‘shimcha hisoblash holatlariga olib kelgan auditlarning 100 foizi risklarni boshqarish tizimi orqali tanlab olingani tekshiruvlar endilikda tasodifiy emas, balki ma’lumotlar tahliliga asoslangan holda tashkil etilayotganini ko‘rsatadi. Bu yondashuv halol soliq to‘lovchilarga ortiqcha tekshiruv yuklamasini kamaytirib, yuqori xavfli faoliyat yurituvchi subyektlarga nisbatan nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi.

O‘tkazilgan tahlil soliq ma’murchiligini raqamlashtirish budjet daromadlarining o‘sishi, soliq bazasining kengayishi, QQS ma’murchiligining yaxshilanishi hamda tekshiruvlar samaradorligining ortishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ma’lumotlar bazalarini yanada chuqur integratsiya qilish, sun’iy intellekt asosida soliq xavflarini prognozlash, oldindan to‘ldirilgan deklaratsiyalarni keng joriy etish, soliq qarzdorligi monitoringini kuchaytirish va soliq to‘lovchilarga maslahat xizmatlarini takomillashtirish orqali ushbu tizim samaradorligini yanada oshirish mumkin.

MUHOKAMA

O‘zbekistonda soliq ma’murchiligini takomillashtirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar davlat budjeti daromadlarini shakllantirish, soliq bazasini kengaytirish va soliq to‘lovchilar bilan munosabatlarni soddalashtirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatayotganini ko‘rsatadi. Xususan, budjet daromadlari va asosiy soliq turlari bo‘yicha tushumlarning o‘sishi soliq ma’murchiligida raqamli texnologiyalar, elektron hujjat aylanishi va risklarni boshqarish tizimlarining ahamiyati ortib borayotganini anglatadi.

2-jadval

2021–2025-yillarda Soliq qo‘mitasi ma’murchiligidagi tushumlarning YAIMga nisbati

Yillar	YAIM, trln so‘m	Soliq qo‘mitasi ma’murchiligidagi tushumlar, trln so‘m	Tushumlarning YAIMga nisbati, %	Oldingi yilga nisbatan o‘zgarish, foiz band
2021	861,2	128,0	14,86	–
2022	1 041,9	148,4	14,24	-0,62
2023	1 261,8	165,9	13,15	-1,09
2024	1 535,4	199,5	12,99	-0,15
2025	1 849,7	247,8	13,40	+0,41

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari asosida tuzildi.

Jadval ma’lumotlariga ko‘ra, soliq tushumlarining YAIMga nisbati 2021-yildagi 14,86 foizdan 2024-yilda 12,99 foizgacha pasaygan. Biroq 2025-yilda ushbu ko‘rsatkich 13,40 foizga yetib, 0,41 foiz bandga oshgan. Mazkur holat soliq ma’murchiligi orqali budjetga jalb qilinayotgan mablag‘lar o‘sish sur’ati 2025-yilda iqtisodiyotning nominal o‘sishidan yuqori bo‘lganini ko‘rsatadi.

Biroq soliq tushumlarining oshishini faqat soliq ma’murchiligidagi islohotlar bilan izohlash yetarli bo‘lmaydi. Chunki soliq daromadlari hajmiga iqtisodiy o‘sish sur’atlari, korxonalar aylanmasining ko‘payishi, narxlar darajasi, ish haqi fondining ortishi, eksport-import operatsiyalari, soliq imtiyozlarining o‘zgarishi va boshqa makroiqtisodiy omillar ham ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli soliq ma’murchiligi samaradorligini baholashda soliq tushumlari bilan bir qatorda soliq yig‘ish xarajatlari, deklaratsiyalarni o‘z vaqtida topshirish darajasi, elektron xizmatlar qamrovi, soliq qarzdorligi va tekshiruvlarning natijadorligi ham kompleks tarzda baholanishi lozim.

Tahlil natijalari elektron soliq xizmatlarining kengayishi soliq to‘lovchilar uchun ma’muriy yuklamani kamaytirayotganini ko‘rsatadi. Elektron deklaratsiya, elektron hisobvaraq-faktura, onlayn nazorat-kassa texnikasi va shaxsiy kabinet orqali xizmatlardan foydalanish hisobdorlik jarayonini tezlashtiradi, hujjat aylanishini qisqartiradi hamda inson omili bilan bog‘liq xatolarni kamaytiradi. Bu esa soliq to‘lovchilarning soliq majburiyatlarini ixtiyoriy ravishda bajarish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayoni barcha soliq to‘lovchilar uchun bir xil darajada qulay bo‘lishi kerak. Kichik biznes subyektlari, olis hududlardagi tadbirkorlar va raqamli ko‘nikmasi yetarli

bo‘lmagan fuqarolar uchun elektron xizmatlardan foydalanish murakkab bo‘lib qolishi mumkin. Shu sababli soliq tizimini to‘liq raqamlashtirish bilan bir qatorda foydalanuvchilarga sodda tushuntirishlar, onlayn maslahatlar, videoqo‘llanmalar va tezkor texnik yordam xizmatlarini rivojlantirish muhimdir.

Riskga asoslangan soliq nazorati tizimining qo‘llanilishi soliq ma’murchiligidagi eng muhim o‘zgarishlardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv soliq organlariga barcha xo‘jalik yurituvchi subyektlarni bir xil tartibda tekshirish o‘rniga, soliq xavfi yuqori bo‘lgan operatsiyalar va subyektlarni aniqlash imkonini beradi. Natijada halol soliq to‘lovchilarga ortiqcha tekshiruv yuklamasi kamayadi, soliq organlarining resurslari esa maqsadli yo‘naltiriladi.

Biroq risklarni avtomatik baholash tizimida ma’lumotlarning sifati, algoritmlarning shaffofligi va soliq to‘lovchilarning huquqlarini himoya qilish masalalari muhimdir. Agar xavfni baholash mezonlari aniq bo‘lmasa yoki ma’lumotlar bazasida xatoliklar mavjud bo‘lsa, halol faoliyat yuritayotgan subyektlar ham yuqori xavfli toifaga tushib qolishi mumkin. Shu bois soliq to‘lovchilar uchun tushuntirish berish, aniqlangan nomuvofiqliklarni ixtiyoriy tuzatish va qarorlardan shikoyat qilish mexanizmlarini soddalashtirish zarur.

QQS ma’murchiligidagi o‘zgarishlar ham alohida muhokamaga loyiqdir. Elektron hisobvaraq-fakturalarning keng joriy etilishi QQS zanjiridagi operatsiyalarni kuzatish, sun’iy xarajatlarni aniqlash va asossiz soliq imtiyozlarining oldini olish imkoniyatini oshiradi. Biroq QQSni qaytarish jarayonida halol eksportyorlar va ishlab chiqaruvchilar manfaatlarini himoya qilish ham muhimdir. QQSni qaytarish tizimi tezkor, shaffof va risk darajasiga mos ravishda tashkil etilsa, tadbirkorlik subyektlarining aylanma mablag‘lari barqarorligi ta’minlanadi.

Soliq ma’murchiligi samaradorligining muhim mezonlaridan biri soliq organlari va soliq to‘lovchilar o‘rtasidagi ishonch darajasidir. Soliq to‘lovchi soliq tizimini adolatli, tushunarli va barqaror deb baholasa, uning ixtiyoriy soliq to‘lashga moyilligi ortadi. Aksincha, qonunchilikdagi tez-tez o‘zgarishlar, murakkab hisobotlar, ortiqcha hujjat talab qilish va nizolarni ko‘rib chiqishdagi qiyinchiliklar soliq intizomiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Muhokama natijasida soliq ma’murchiligini yanada takomillashtirish uchun bir qator ustuvor yo‘nalishlarni belgilash mumkin. Avvalo, soliq organlari, bojxona, bank, kadastr, statistika va boshqa davlat organlari o‘rtasidagi ma’lumotlar almashinuvini to‘liq integratsiya qilish lozim. Bu soliq bazasini aniq belgilash, yashirin aylanmalarni aniqlash va soliq xavflarini oldindan baholash imkonini beradi.

Shuningdek, soliq to‘lovchilar uchun oldindan to‘ldirilgan deklaratsiyalarni joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bunda davlat organlarida mavjud ma’lumotlar asosida dastlabki soliq hisoboti shakllantirilib, soliq to‘lovchi tomonidan tasdiqlanishi yoki zarur hollarda tahrir qilinishi mumkin. Ushbu mexanizm hisobot topshirishdagi xatolarni kamaytirish, vaqt tejalishini ta’minlash va soliq to‘lovchilarning ma’muriy xarajatlarini qisqartirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, soliq ma’murchiligini takomillashtirishning istiqbolli modeli nazorat, xizmat ko‘rsatish va raqamli boshqaruvning o‘zaro uyg‘unligiga asoslanishi kerak. Soliq organlari faoliyatida jazolashdan ko‘ra profilaktika, tushuntirish, maslahat berish va ixtiyoriy rioya etishni rag‘batlantirish ustuvor bo‘lishi lozim. Aynan shunday yondashuv davlat budjeti daromadlarini barqaror oshirish, yashirin iqtisodiyot ko‘lamini qisqartirish hamda tadbirkorlik uchun qulay va adolatli soliq muhitini shakllantirishga yordam beradi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari soliq ma’murchiligi davlat budjeti daromadlarini barqaror shakllantirish, soliq bazasini kengaytirish, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish hamda tadbirkorlik uchun qulay muhit yaratishda muhim institutsional mexanizm ekanini ko‘rsatdi. Soliq ma’murchiligining samaradorligi faqat soliq tushumlari hajmi bilan emas, balki soliq to‘lovchilarning ixtiyoriy rioya etish darajasi, soliq organlari xizmatlarining sifati, tekshiruvlarning maqsadliligi va ma’muriy xarajatlarning kamayishi bilan ham belgilanadi.

Tahlillar O‘zbekistonda elektron soliq xizmatlari, elektron hisobvaraq-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikalari hamda riskga asoslangan soliq nazoratining joriy etilishi soliq ma’murchiligi sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatayotganini ko‘rsatdi. Raqamlashtirish natijasida soliq to‘lovchilarning vaqt sarfi kamaymoqda, hisobotlarni topshirish jarayoni soddalashmoqda va soliq organlarining tahliliy imkoniyatlari kengaymoqda.

Shu bilan birga, soliq ma'murchiligini yanada takomillashtirish uchun davlat organlari axborot tizimlarini chuqur integratsiya qilish, soliq xavflarini avtomatik baholash mexanizmlarini kuchaytirish, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlilidan foydalanish hamda soliq to'lovchilar uchun sodda va tushunarli elektron xizmatlarni rivojlantirish zarur.

Soliq nazoratida umumiy tekshiruvlardan ko'ra riskga asoslangan tanlov usulini keng qo'llash maqsadga muvofiqdir. Bu yondashuv halol soliq to'lovchilarga ortiqcha ma'muriy yuklama tushishini kamaytiradi, yuqori xavfli operatsiyalarni aniqlash imkoniyatini oshiradi va nazorat resurslaridan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Kelgusida oldindan to'ldirilgan deklaratsiyalar tizimini kengaytirish, soliq qarzdorligini masofadan monitoring qilish, soliq to'lovchilarga tezkor maslahat berish tizimini takomillashtirish hamda soliq organlari xodimlarining raqamli va tahliliy ko'nikmalarini oshirish muhim ahamiyatga ega. Natijada soliq ma'murchiligi yanada shaffof, adolatli, tezkor va soliq to'lovchi manfaatlariga yo'naltirilgan tizimga aylanishi mumkin.

Umuman, soliq ma'murchiligini takomillashtirish orqali davlat budjeti daromadlarining barqarorligini ta'minlash, iqtisodiyotdagi norasmiy aylanmalarni qisqartirish, soliq intizomini oshirish va mamlakatning investitsion jozibadorligini kuchaytirish imkoniyati ortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Allingham, M.G. and Sandmo, A. (1972) 'Income tax evasion: A theoretical analysis', Journal of Public Economics, 1(3–4), pp. 323–338.
2. Alm, J. (2019) 'What motivates tax compliance?', Journal of Economic Surveys, 33(2), pp. 353–388.
3. International Monetary Fund (IMF) (2025) Republic of Uzbekistan: 2025 Article IV Consultation—Press Release and Staff Report. IMF Staff Country Reports, 2025(143). Washington, DC: International Monetary Fund.
4. Keen, M. and Slemrod, J. (2017) 'Optimal tax administration', Journal of Public Economics, 152, pp. 133–142.
5. OECD (2020) Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration. Paris: OECD Publishing.
6. OECD (2021) Digital Transformation Maturity Model. Paris: OECD Publishing.
7. OECD (2024) Tax Administration 2024: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. Paris: OECD Publishing.
8. OECD (2025a) Tax Administration Digitalisation and Digital Transformation Initiatives. Paris: OECD Publishing.
9. OECD (2025b) Tax Administration 2025: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. Paris: OECD Publishing.
10. Slemrod, J. (2019) 'Tax compliance and enforcement', Journal of Economic Literature, 57(4), pp. 904–954.
11. World Bank (2021) Uzbekistan: Tax Administration Reform Project (P173001) – Project Appraisal Document. Washington, DC: World Bank.
12. World Bank (2026) Tax Administration Reform Project in Uzbekistan (P173001): Implementation Status and Results Report. Washington, DC: World Bank.
13. O'zbekiston Respublikasi (2019) O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. O'RQ–599-son, 30-dekabr. Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2020) Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida. PF–6098-son Farmon, 30-oktabr. Toshkent.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2021) Soliq xavfini boshqarish, soliq xavfi mavjud soliq to'lovchilarni aniqlash va soliq tekshiruvlarini tashkil etish va o'tkazish to'g'risida. 1-son qaror, 7-yanvar. Toshkent.